

DOI 10.31558/2519-2949.2023.2.5

УДК 321.01: 316.32

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>*Хилько М. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>*Салтовський О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу деяких гуманітарних констант екологічної кризи. Встановлено, що екологічна криза є наслідком дії багатьох чинників. Це і нерегульоване зростання народонаселення, і некомпетентність відповідних служб, і споживацький підхід до природи, і природоруйнівний тип індустріального розвитку та ін. Саме цю обставину прагнуть врахувати при реалізації таких стратегічних екологічних ініціатив, як прийняття екологічного законодавства і підписання низки нових міжнародних угод, зміна самого «вектору» економічного розвитку, створення та поширення екологічно прийнятних технологій, стабілізація світового народонаселення тощо. І це правильно. Але якщо подивитись на проблему глибше, то виявиться, що є ще одна і, мабуть, найсуттєвіша причина екологічної кризи – глобальне падіння духовності і моральності, низький рівень екологічної освіти і виховання, загалом екологічної культури переважної більшості мешканців планети.

З'ясовано, що від рівня екологічної культури громадян залежить оптимізація взаємодії суспільства з природним довкіллям. У цьому контексті проаналізовані існуючі дефініції «екологічної культури», дано власне його тлумачення. Виокремлені й проаналізовані такі складові екологічної культури як екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна діяльність. Базуючись на результати власних соціологічних досліджень продемонстровано продемонстровано рівень зрілості кожного із сегментів екологічної культури.

Зазначено, що рівень екологічної культури громадян визначає своєрідний «кодекс поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності. Це сукупність знань, норм, стереотипів та "правил поведінки" людини в оточуючому її природному світі. Обґрунтовано, що екологічна діяльність є стрижневим елементом здобуття екологічної освіти і формування екологічних переконань. Зазначена роль громадських екологічних рухів, об'єктивної інформації в формуванні зрілої екологічної культури громадян.

Ключові слова: *гуманітарний чинник, екологічна культура, екологічна освіта, екологічні переконання, екологічна діяльність, «зелений рух», екологічна інформація.*

Постановка проблеми. Сучасні суспільства все більше уваги приділяють удосконаленню технологій, які не завжди, з точки зору збереження природи, доцільні, тобто екологічно чисті, і значно менше – моральному удосконаленню людини. На часі привести у відповідність наші технічні знання та мораль. Те, що є антиекологічним, повинно визнаватися як аморальне. Однак зазначимо, що екологічні етичні норми певною мірою є примітивними у порівнянні з еколого-правовими. Водночас значення екологічних норм важко переоцінити, оскільки вони засвоюються з дитинства, підсвідомо визначають поведінку людини та її ставлення до природи. Вони дозволяють орієнтуватися у складних ситуаціях вибору лінії поведінки, коли моральні норми компенсують незнання юридичних. Еколого-правові норми діють більш ефективно, якщо вони ґрунтуються на нормах моралі і належать до системи внутрішніх регуляторів поведінки.

Ступінь суспільного розвитку і прогресу, цивілізованості не може вимірюватися лише кількісними показниками (чого і скільки вироблено), а, насамперед, станом здоров'я людини, «низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, що рухають вперед цю цивілізацію» [1, с. 32]. Людство мусить переглянути свої моральні парадигми, що призвели до деградації екологічної свідомості, і знову відчутти себе невід'ємною часткою природи. Тільки глибокий переворот

у свідомості людей, тобто глибока «конверсія» екологічної свідомості може врятувати цивілізацію від її подальшої руйнації. Духовна роз'єднаність суспільства, марнотратність природокористування навіть за найвищих досягнень новітніх технологій все одно ведуть до загального омніциду. Саме тому кращі представники науки і культури планети закликають повернутись до традиційних цінностей буття, вироблених людством впродовж тисячоліть.

Справедливо висловлюється думка, що наша здатність створювати досконалі речі значно випередила свідомість, а з прогресом техніки і технології падає мораль. З нагромадженням знань, зокрема про закономірності розвитку природи, послаблюються етичні почуття до природи. Зменшився безпосередній контакт більшості людей із природою, а отже, сприйняття і розуміння її процесів та явищ. Людина, далека від природи, не усвідомлює не тільки масштабів антропогенного впливу на природу, але й своєї залежності від природи (стан здоров'я, якість продуктів харчування, питної води, повітря, потреби у рекреаційному забезпеченні тощо). Залежність розвитку суспільства від природного середовища виявляється у формі природних обмежень економічного розвитку (дефіцит деяких природних ресурсів), у вирішенні продовольчої проблеми (залежність від природних умов), у впливі на здоров'я населення тощо.

Кожен народ намагається жити в гармонії з природою, має свої етнографічні, національні традиції, звичаї у взаємодії з природою, по-різному відбиває це в піснях, поетичній, народній творчості, процедурах святкування релігійних та інших свят, пов'язаних з природою. Все це повинно зберігатися, дбайливо передаватися нащадкам. Інакше не можна досягти стійкості соціальної системи, духовного світу людини.

«Йдеться про утвердження нового архетипу сприйняття природного оточення – розгляду природи як найважливішої цінності, що потрібна людині не лише як матеріал – сировина, а й в якості чогось ні людиною і ніким не створеного, споконвічного, нерукотворного, щоб прилучитися до безмежності природи. Така згармонізованість, оптимізація взаємовідносин суспільства і природи (включаючи забезпеченість еквівалентного обміну речовини з природою) неможливі не лише без відповідного технологічного забезпечення, а й без високого рівня екологічних знань і відповідної поведінки, тобто без належної екологічної культури» [2, с. 198].

Отже, подолання екологічної кризи, яка вразила всі континенти земної цивілізації, в сучасних умовах може здійснюватись тільки в межах сформованості екологічної культури як особливої специфічної і, певно, найістотнішої форми культури в цілому.

Мета дослідження. З'ясувати сутність та значення сутність та особливості таких гуманітарних складових подолання екологічної кризи як екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна діяльність, екологічні рухи, об'єктивна екологічна інформація.

Аналіз останніх публікацій. До недавня проблеми екологічної освіти, екологічної культури розглядалися переважно в царині педагогіки і філософії. Обмаль наковців, які висвітлювали б цю проблематику з позицій політичної науки (В. Андрущенко, В. Вашкевич, Т. Гардашук, В. Добровольський, О. Килимник, М. Кисельов, В. Крисаченко, Н. Кочубей, Г. Науменко, Д. Топоровський).

Виклад основного матеріалу

Сам термін «екологічна культура» з'явився лише в 20-х роках нинішнього століття (у працях американської школи «культурної екології») на позначення сукупності відповідних екокультурних норм («заборон» і «дозволів»), хоча корені екологічної компоненти сягають ще доісторичних часів. У цьому плані екологічна культура може бути визначена «як певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично конкретний процес взаємодії з природою» [3, с. 144]. Це, як стверджує В.Крисаченко, – здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів і процесів) відповідно до власних потреб і намірів [4, с. 11]. Це своєрідний світоглядний «образ світу», в якому відображено стан соціоприродних залежностей, міру освоєння людиною природного довкілля.

Але таке тлумачення екологічної культури повертає нас до висхідного, первісного поняття «культура» загалом, яке означає мистецтво впорядковувати довкілля на основі певних цінностей. Адже етимологічно воно походить від латинського «cultura» (обробіток, догляд, плекання), а точніше від *agri cultura* – (обробіток землі) – своєрідних давньоримських настанов сільськогосподарському

виробництву [4, с. 10] . Віддамо належне Цицерону, який сформулював думку, що і дух людини (розум) слід обробляти як ґрунт: «Як родюче поле без обробітку не дасть урожаю, так і душа. А обробіток душі – це і є філософія: вона випалює в душі вади, готує душу до прийняття посіву ввіряє їй – сіє, так би мовити, тільки те сім'я, яке, дозрівши, приносить щедрій урожай» [5, с. 252].

Напевно, ще з тих часів, як справедливо вважає М. Кисельов, «і бере початок побутуюча і донині просвітницька тенденція тлумачити культуру як освіченість, вихованість людини. Пізніше до культури стали відносити все, що створено людиною (виробництво, технології, мови, релігії, науку, форми державного устрою та ін.) на відміну і противагу природному світові, природі» [6, с. 99]. Тобто «культура» стала протиставлятися «натур» (природі).

Зрозуміло, це було перебільшенням, адже «культура», як штучне творіння людини, її «друга природа», нерозривно пов'язана з природою в прямому значенні слова. Це означає, що «культура є засобом осягнення навколишнього і внутрішнього світу людини, регулюючим началом у відносинах її з навколишнім середовищем – природним і соціальним» [4, с. 11], тобто *культура – це переплавлена працею натура*.

Стосовно екологічної культури, то вона «звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі, і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті» [5, с. 11]. За своєю суттю екологічна культура є своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності. «Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурних традицій, життєвого досвіду, моральних почуттів та моральної оцінки ставлення до природи... Це сукупність знань, норм, стереотипів та правил поведінки людини в оточуючому її природному світі» [3, с. 115].

Дієвим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання і екологічна діяльність.

«Екологічна освіта, це психолого–педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування» [3, с. 119]. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі «випереджаючого відображення». Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх. Екологічна освіта покликана допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати шлях їх попередження. Філософія виживання людства спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для довкілля [2, с. 211].

Тривалий час людство, зачароване успіхами науки, було «приспане» так званим науково обґрунтованим управлінням природним комплексом, але раптом виявилось, що ми недостатньо знаємо механізми функціонування біосфери, щоб розумно управляти ними. Наука навчила людей, як дедалі більше і більше брати від природи, як впливати на неї, щоб мати більше хліба і нафти, вугілля і м'яса, як швидче перевозити величезні вантажі на великі відстані, як одержати нові види потужної енергії, що зробила можливим проникнення людини в космос. Але наука поки ще дуже мало досягла в забезпеченні охорони природи. Склалось становище, коли, маючи потужні засоби впливу на природу, ми ще не можемо уявити всі наслідки застосування цих засобів, не завжди бачимо ту ланцюгову реакцію, яка викликається нашим втручанням у природні процеси.

Сьогодні створилася ситуація, за якої використання природних ресурсів без достатніх екологічних знань стає неприпустимим. Успішне розв'язання проблеми екологічної безпеки можливе лише за умови екологічної освіти громадян, яка поєднується з їхнім екологічним вихованням. Екологічна освіта виступає як самостійний елемент загальної освіти. Екологічні знання включають розуміння та усвідомлення дії екологічних законів, принципів взаємовідносин різних об'єктів природи між собою та з людиною, організації, управління, використання природи та її ресурсів для забезпечення життєдіяльності людини та суспільства. Відносини між природою та людиною необхідно побудувати на розумних началах, на принципах функціонування «ноосфери».

Великий німецький письменник – гуманіст Й. Гете попереджував, що «нема нічого страшнішого за діяльне невігластво» [7, с. 414]. Саме відсутність необхідних знань в умовах, коли людські (антропогенні) чинники так чи інакше втручаються в усі природні процеси на Землі, в умовах, коли

ми ще не навчилися передбачати всі (в тому числі й негативні) наслідки своїх впливів на природні процеси, саме небезпека «діяльного невігластва» і робить проблему екологічної освіти актуальною і такою, що потребує негайного вирішення.

Дуже часто ми стикаємося з прикладами кричущого екологічного невігластва в усіх сферах діяльності. Як правило природному середовищу завдається серйозна шкода не навмисно, а через незнання, тому що ліва рука не знає, що творить права. У результаті навіть блискучі інженерні рішення, реалізовані без урахування основних екологічних вимог, досить часто призводять до наслідків, які цілковито перекреслюють запланований народногосподарський ефект, і завдають фізичної і матеріальної шкоди людям, а іноді й економіці цілого регіону. Часом до цього призводять незначний прорахунок, нехтування, здавалося б незначним нюансом. У таких умовах цілком неприпустимими стають некомпетентність, спрямованість і егоїстичність осіб, які приймають рішення, дають остаточне «добро» великим природоперетворюючим проектам [6, с. 119].

Саме діяльному екологічному невігластву зобов'язані ми сьгоднішніми проблемами великих і малих рік, морів, виснаженням, інтенсивними агротехнологіями родючих земель, загазованістю міст, кислотними дощами, виснаженням озонового шару Землі, витоптаними заповідними зонами, зникаючими видами рослин, птахів, тварин та ін. І таке відбувається повсюдно: у містах і селах усіх країн і континентів. Це дає підстави говорити про *низький рівень екологічної грамотності* не якоїсь групи людей, суспільства, регіону, а й усього людства в цілому.

Проте сьогодні мова повинна йти не просто про накопичення знань у галузі екології, а про осмислене оволодіння ними, формування на їх основі нового світогляду, який розглядав би будь-які політичні, соціальні, господарські питання насамперед з точки зору збереження природи. Екологічні емпіричні знання, яких людина набуває здебільшого у повсякденному житті, забезпечують розвиток екологічної свідомості з обмеженим описовим розумінням зовнішньої сторони природних явищ і процесів. Чим глибше людина засвоює інформацію на теоретичному (поєднаному з емпіричним) рівні пізнання, тим повнішими та об'єктивнішими будуть її знання, тим вищим буде рівень її екологічної свідомості, екологічного світогляду. Екологічна свідомість є синтезом теоретичних екологічних знань та практичного досвіду людей, який складається з певних екологічних аксіом, принципів, норм поведінки, зокрема, норм екологічної етики та екологічного права. Екологічна свідомість активізує природоохоронну діяльність і в цьому виявляється її регулююча функція щодо практичної діяльності. Екологічна свідомість – це відображення не тільки природоохоронної діяльності, але й ставлення до природи, до умов, у яких вона перебуває, оцінка ситуації, зважування цілей і можливостей їхнього досягнення. І в міру того, як наше розуміння взаємовідносин між діяльністю людини і проблемами навколишнього середовища поглиблюється, основні принципи освіти в галузі оточуючого середовища, якщо вони правильно вироблені, можуть цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти, вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства і природи [2, с. 212-213].

Поштовх до розвитку екологічної освіти в Україні дала Міжурядова конференція з просвітництва в галузі навколишнього середовища, що відбулась у Тбілісі в 1977 р. Вона визначила сутність, основні принципи і провідні напрями екологічної освіти в сучасних умовах. На сьогодні освіта з питань навколишнього середовища в Україні здійснюється в межах формальної і неформальної освіти. Формальна охоплює вихованців дошкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл усіх типів, студентів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також слухачів різних курсів підвищення кваліфікації, спеціалістів. Неформальна освіта охоплює молодь і дорослих з усіх верств населення, які одержують природоохоронні відомості індивідуально або колективно з джерел масової інформації чи в процесі разових заходів. Екологічний аспект починає органічно включатись у процес освіти всіх вікових категорій, що відповідає концепції «неперервної освіти».

Зазначимо, що у школах, хоча й факультативно, але вводиться курс «Основи екологічних знань». Оцінюючи стан екологічної освіти, зазначимо, що, за нашими даними, останнім часом зацікавленість питаннями охорони природи серед школярів помітно зросла і частка їх становить 66,8 %. Багато з них вважають необхідним поглиблювати свої екологічні знання, але значно менше коло тих, хто систематично поповнює свої екологічні знання. Цікаво, що відповідаючи на запитання «Який інтерес виявляють ваші знайомі, друзі до питань охорони природи, раціонального використання природних ресурсів?», 14,8 % респондентів заявили, що спостерігають зростання інтересу в більшості; 51,5 % – лише у незначній частині і 33,7 % відповіли, що не цікавиться ніхто [2, с. 216].

Значна частина учнів слабо орієнтується в питаннях природокористування, не розібралася в суті екологічного апокаліпсису України. Так, відповідаючи на запитання «Якщо ви вважаєте за необхідне поглиблювати екологічні знання, то навіщо вони вам потрібні», тільки 6,9 % заявили, що для того, щоб з розумінням брати участь в екологічній діяльності. Інші відповіді були такими: 50 % опитаних зазначили, що для загального розвитку; 38,1 % – що екологічні знання є однією з умов здорового способу життя; 28,7 % – що такі знання допомагають самостійно розбиратися в екологічній обстановці; 20,3 % – що це задовольняє їхній інтерес до життя природи і проблем навколишнього середовища; 11,4 % – що знання знадобляться у виробничій діяльності; 5,4 % – що ці знання сприяють засвоєнню навчальних предметів; 2,8 % – щоб не відставати від друзів, які нерідко говорять про охорону природи [2, с. 217].

Як бачимо, між усвідомленням необхідності поглиблення екологічних знань та їх практичним застосуванням – велика дистанція. Це в принципі і не дивно, адже відповідаючи на запитання «Які з чотирьох запропонованих суджень відповідають вашим переконанням?», 17 % респондентів зазначили, що участь в охороні природи, оздоровленні навколишнього середовища є, згідно з Конституцією, одночасно і правом, і обов'язком громадян; 18,7 % вважають, що Основний Закон наділяє правом участі в охороні природи, але не відносить таку участь до обов'язків; 22,8 % опитаних, навпаки вважають участь в оздоровленні навколишнього середовища конституційним обов'язком громадян, але це не входить до їхніх прав; ще 32,1 % респондентів заявили, що участь в охороні природи, взагалі, особиста справа кожного громадянина, а 9,4 % не змогли відповісти на запитання [2, с. 217].

Наведені дані свідчать про те, що лише кожен шостий з опитаних знає свої конституційні права і обов'язки в галузі охорони природи (відповідно до статей 50 і 66 Основного Закону України). Що це – правовий нігілізм чи повна занедбаність екологічного і правового виховання? Мабуть, і те, й інше. Додамо до цього ще й безкарність за екологічні правопорушення, а то й злочини, низький рівень висвітлення цих проблем по радіо, передачах телебачення, у пресі (на це вказали 22,2 % опитаних), що відсувало екологічно-правові проблеми на периферію масової свідомості.

І не випадково, що відповідаючи на запитання «Які навчальні предмети найбільше сприяють екологічній освіті?», ніхто з респондентів не назвав право; гуманітарним наукам, зокрема, історії й літературі, відвели одне з останніх місць, відповідно – по 6,4 %. А найбільше, на їх думку, сприяють екологічній освіті біологія (83,7 %), географія і природознавство (по 67,3 %), хімія (42,1 %), астрономія (22,8 %) і фізика (19,3 %). Як бачимо, викладачі предметів гуманітарного циклу, можливості яких у поширенні екологічних знань величезні, фактично самоусунулись від вирішення цієї проблеми. Це зумовлює доцільність включення до системи шкільної освіти курсу «Молодь і оточуюче середовище» – так заявили 65,4 % опитаних, і тільки 7,4 % були проти (27,2 % не визначились) [2, с.218].

Як бачимо, основне навантаження з екологічної освіти лягає на біологію, географію, природознавство, хімію, та й то як додаток до спеціальних дисциплін. Крім того, екологічні знання подаються відособлено від інших, недостатньо використовуються міжпредметні зв'язки. Все це свідчить про те, що шкільна модель освіти уже не задовольняє життєвим ситуаціям, у яких опинилася людина за умов екологічної кризи.

Така ж ситуація й у вузах. Це насторожує. Екологічну освіту слід включити в процес викладення всіх дисциплін. Курс «Охорона природи» не повинен бути додатком до дисциплін. Потрібна інтеграція всіх навчальних предметів. У кожному з них закладений свій екологічний потенціал. Виявити його і змусити працювати – завдання викладачів усіх дисциплін. «Усеприсутність екологічних аспектів практично в усіх дисциплінах, що викладаються в школі і вузі, – як справедливо зауважує професор М. Кисельов, – хоча дещо й утруднює «дидактичну орієнтацію» на екологічну освіту, зате є доброю передумовою для об'єднання раніше розрізнених зусиль педагогів – предметників з метою ефективнішого формування цілісного матеріалістичного світогляду та екологічної культури вихованців» [6, с.30].

До речі, останнім часом ситуація починає поліпшуватись. У багатьох вузах читаються різні курси природоохоронного змісту. Зокрема, в Київському університеті імені Тараса Шевченка на більшості факультетів запроваджено курси «Основи екології», «Екологічне право», «Екологічна політика», «Екологічна безпека», «Соціальна екологія», «Екологія природокористування», «Екологічний аудит», «Екологічний моніторинг», «Екологічна енергетика», «Урбоекологія», «Екологічне управління» та ін., готуються спеціалісти за тією чи іншою екологічною спеціальністю, або як складова частина освіти студентів.

Однак, фахова екологічна освіта сконцентрована навколо природничої (класичної) екології і проблем природокористування. Поза увагою практично залишився концентр сучасної екології – людина і відповідний комплекс наук і спеціальності: урбоекологія, культурна екологія, соціальна екологія, екологія людини, біосферологія, екологічна культура та ін. Не ставлячи за мету охарактеризувати зміст відповідних програм, все ж констатуємо: до сих пір зберігається переважна орієнтація на підготовку фахівців з біоекології, а в сфері економіки – прикладної екології. В обох випадках домінує ресурсний підхід, утилітарно-споживацьке ставлення до довкілля, сформоване у мовах екстенсивної економіки. Зрозуміло, що набуття спеціалістами вимог сучасної екологічної культури є більш ніж проблематичним, що переконливо, на жаль, засвідчують їхні подальші діяння уже в ранзі керівників, депутатів, політиків тощо.

Серед чинників, які негативно впливають на результати навчально-виховного процесу з екологічної освіти, слід назвати такі: невідповідність між усталеним стандартом знань та реаліями екокризових ситуацій; відсутність єдиної екологічної концепції, яку можна було б запропонувати для вивчення; невирішеність проблем підготовки педагогічних кадрів з екології у вищих навчальних закладах; питання екології недостатньо і відособлено відображені в навчальних програмах і не тільки гуманітарного циклу, неповно розкривають суть взаємозв'язку людської діяльності і природи.

Екологічне виховання та формування екологічних переконань. Одна справа – знання, які одержує людина, і зовсім інше – його переконання, а його спосіб життя – це вже щось третє. І тому реакцією у відповідь на потребу подолати екологічну небезпеку, створити «людську лакуну» для «виживання» та збереження людської гідності, є усвідомлена необхідність екологічної освіти та виховання як найважливіших заходів у відверненні екологічної катастрофи.

Екологічне виховання як самостійна наукова проблема в нашій літературі почала розроблятися порівняно недавно. Сам термін «екологічне виховання» вживається з другої половини 70-х років ХХ ст. Питання екологічного виховання, включені в міжнародну програму ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАН), характеризують один з найважливіших напрямків діяльності Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП), що узгоджується з програмою ООН з навколишнього середовища. Значення екологічного виховання, необхідність глибоких екологічних знань, тісно пов'язаних з моральною відповідальністю за долю природи підкреслювались на багатьох українських, міжнародних і регіональних форумах.

У нашій країні проблемами екологічного виховання спочатку займалась здебільшого педагогіка. Хоча в педагогічній літературі і зазначається певна специфіка як екологічного виховання, так і екологічної освіти (перше звернене переважно до емоційно-чуттєвого світу особи і сприяє формуванню світовідчуття, а друга пов'язана з навчальним процесом і впливом на сферу раціонального мислення, що є основою формування світоглядних поглядів, принципів, позицій) – вони розглядаються і нині як єдине ціле. У методологічному плані це не зовсім правильно, бо феномен виховання не зводиться до освіти і за своїм змістом набагато складніший. Екологічне виховання передбачає формування еколого-світоглядних переконань, цінностей і норм екологічної етики, навичок природоохоронної діяльності. Виховання любові до природи сприяє формуванню доброти, милосердя. Водночас виховання моральних якостей, гуманності робить громадянина активним захисником природи. Повага до життя, емоційне ставлення до всього живого є внутрішнім збудником, регулятором поведінки, ефективнішим за караючу статтю закону.

Більше того, неправомірно розглядати екологічне виховання, так би мовити в «чистому вигляді», тобто як ще одну цілком виокремлену форму виховання поряд з іншими, як це нерідко робиться. Безумовно, мають рацію ті, хто розглядає всі види виховання як єдиний взаємопов'язаний комплексний процес. Але актуальність і специфічність екологічного виховання робить його як принципово новим і мабуть, чи не найважливішим напрямком загального виховного процесу. Адже жоден з напрямків виховання не комплексується з рештою такою кількістю зв'язків, як екологічне. Таким чином, екологічне виховання відіграє роль певного інтегратора в сучасному виховному процесі. Воно з'єднує в єдину функціональну систему всі традиційні види, ґрунтується на них і може бути важливим чинником подолання відомчості в цій важливій сфері людської діяльності. У певному смислі можна сказати, що такі напрямки виховання, як трудове, економічне, моральне, громадянсько-патріотичне, правове, естетичне, санітарно-оздоровче, є аспектами екологічного виховання, звичайно, не втрачаючи своєї специфіки.

Дані нашого соціологічного дослідження свідчать про недостатній рівень екологічної свідомості, зокрема школярів про те, що поставлені цілі екологічного виховання не завжди досягаються.

Так, характеризуючи принципи нового екологічного мислення, багато учнів виходять із застарілих стереотипів (49,9 %); інші вважають, що природні багатства України невичерпні і це звільняє нас від обов'язку піклуватися про їх раціональне використання (10,9 %); що, володіючи значними природними багатствами, ми можемо розширити продаж на світовому ринку сировини, паливно-енергетичних ресурсів (24,2 %); що наша територія досить значна і несприятлива екологічна обстановка в якихось регіонах не дає підстав серйозно турбуватися про стан навколишнього середовища в цілому (7,9 %); що для розвитку економіки необхідно прискореними темпами, не рахуючись із витратами, залучати до виробництва нові природні ресурси і нарощувати їх використання (6,9 %)].

Такі відповіді можуть здатися дещо дивними, але тільки на перший погляд, адже вони разом з відповідями на інші запропоновані питання анкети свідчать про низький рівень екологічної свідомості школярів. У ході опитування з'ясувалось, що майже половина з них надто вузько розуміють сутність екологічної культури, зводячи її до екологічної освіченості, до знання наукових засад природокористування (7,4 %) або до екологічної освіти й екологічної свідомості (32,6 %). Мабуть, не випадково, що тільки 30,7 % респондентів виявили бажання послухати лекцію «Екологічна культура особистості. Як її формувати».

Щодо наукових знань про взаємодію суспільства і природи, про засоби оптимізації природокористування, то слід зазначити, що 50,5 % опитаних вважають, що чим ширше коло громадян братиме участь у вирішенні екологічних проблем, тим швидше настане гармонія взаємовідносин між суспільством і природою; 34,7 % з них, навпаки, переконані, що питання охорони природи, раціонального використання її ресурсів потребують наукового підходу, тому обговорювати і вирішувати їх мають вчені, спеціалісти, керівники; 14,8 % учнів не визначилися з відповіддю.

А ось як бачаться учням найбільш перспективні шляхи захисту навколишнього середовища від забруднення відходами виробництва: 50,5 % респондентів вважають засобом порятунку створення природоохоронних (газоочисних та ін.) споруд і відповідного устаткування; 14,5 % пов'язують це з широким ознайомленням населення з можливими наслідками порушення екологічної рівноваги і лише 34,3 % покладають надії на розвиток комплексних промислових і сільськогосподарських виробництв на базі маловідходних технологій [2, с. 222-223].

Як бачимо, рівень розуміння респондентами свідомого, відповідального ставлення до природи – недостатній. У більшості з них не сформована система екологічних цінностей, стійких екологічних переконань, відповідна установка на екологічно правильну поведінку в навколишньому середовищі, готовність до конкретних дій. Виявлено значну розбіжність між широтою знань і глибинного їх засвоєння, оскільки вони не перейшли у переконання – основу високої екологічної свідомості.

Отже, цілком очевидно, що перед екологічним вихованням стоїть передусім завдання формування установок на екологічно правильну поведінку. Остання, у свою чергу, тісно пов'язана з проблемою виховання екологічних потреб, оскільки формування стійкої установки можливе лише за наявності тієї чи тієї потреби як стимулу до дії.

У процесі екологічного виховання потрібно закладати в свідомість переконання, що все в нашому житті – від економіки до суспільної свідомості і культури – так чи інакше пов'язане екологією, з умінням поліпшувати навколишнє середовище. Важливо докорінно змінити установку, на якій сьогодні ґрунтується псевдоекологічний погляд на природу і на місце в ній людини. А саме: «коли ми говоримо, що слід жаліти природу, потрібно потурбуватися про те, щоб наші нащадки мали прекрасний сонячний світ, в якому бігали б зайці і паслись кози, не зникали рослини, не висихали моря – в цю хвилину в нас говорить почуття дбайливого господаря. Це раціоналізований погляд, що розглядає майбутнє з точки зору своєї довготривалої участі в ньому. Екологічна ж свідомість повинна ґрунтуватися на абсолютно іншому принципі, зовсім іншій установці: «Природа – це мати, я її оберігаю не тому, що вона мені буде потрібна в майбутньому, не тому, що я можу її «доїти», насолоджуватись нею, а тому, що я її частина, я рівний їй у цьому розумінні, і тому, що вона в цьому розумінні вища за мене: я знаходжусь у ній не для того, щоб користуватися нею, володіти нею, господарювати в ній, а для того, щоб злитися з нею й у своєму власному житті, й у житті своїх дітей і нащадків». Екологічне виховання, спрямоване на формування саме такої установки, ми можемо розглядати як суттєвий чинник формування екологічної культури, що визначає норми поведінки людини стосовно природи.

Засади свідомої екодіяльності. Характеристика екологічної освіти і виховання свідомого, відповідального ставлення до природи була б неповною, незавершеною без аналізу їх практичної

сторони, тобто без свідомої екологічної діяльності, яка включає в себе всі види і форми діяльності, що пов'язані з раціональним вирішенням екологічної проблеми, екологізацією суспільного виробництва, всієї соціальної діяльності. І це природно, бо саме практична діяльність у галузі охорони природного середовища дає можливість зрозуміти взаємодію розглянутих раніше елементів екологічної культури.

Разом з тим сама екологічна діяльність, як центральний і визначальний елемент екологічної культури, має здійснюватись не тільки під час суспільно корисної трудової діяльності, вона повинна бути «стрижневим» елементом здобуття як екологічної освіти, так і формування екологічних переконань. Не випадково висхідний принцип залучення людини до екологічних знань – принцип єдності пізнавальної і практичної діяльності.

Дані нашого дослідження свідчать, що рівень розвитку такого елементу екологічної культури як активна й уміла екологічна діяльність не може не викликати занепокоєння. Абсолютна більшість школярів (і навіть ті, хто володіє основами екологічних знань і усвідомлює важливість цієї діяльності) не займаються нею систематично. Понад 44,5 % опитаних заявили, що в них є бажання допомогти вирішенню екологічних проблем, але практично цим займається лише незначна кількість учнів.

Так, відповідаючи на запитання «В яких видах природоохоронної діяльності ви конкретно берете участь?», респонденти зазначили: саджають дерева, кущі (9,9 %); не дозволяють іншим ламати дерева, кущі, беруть участь у зеленому патрулі (9,9 %); працюють на суботниках (11,9 %); розчищають джерела (2,5 %); відвідують біологічний гурток (2,0 %); виготовляють годівниці для птахів (1,5 %); не відповіли на запитання взагалі (63,8 %).

Наведені дані є свідченням низького рівня екологічної активності школярів. Що ж заважає їм брати більш активну участь в екологічній діяльності? 28 % опитаних пояснили це відсутністю організаційних умов для включення в ту чи іншу екологічну роботу; 13,6 % – відсутністю загальних та спеціальних екологічних знань; ще 13,6 % вважають, що цим повинні займатися спеціалісти, що приймають рішення, а від їхньої участі, мовляв, нічого не зміниться; 12,7 % пояснили це особистою пасивністю; 10,4 % не бачать у цьому сенсу; для 9,9 % є більш важливі й цікаві справи; ще 12,2 % не відповіли на запитання [2, с. 233].

Наявні чинники диспропорції між основними елементами екологічної культури, як і причини – в низькому розвитку кожного з них. Так було завжди і, на жаль, залишилося понині. Але їхнє коріння не тільки в суспільній практиці підкорення природи, вони значною мірою залежать як від навчально-виховних та сімейних умов, так і від самоосвіти і самовиховання, розуміння сутності екологічної культури, вироблення відповідної установки на її формування.

Хоча рівень екологічної культури поступово зростає, але відбувається це надто повільно. Тому, розбудовуючи нашу державність і враховуючи катастрофічний стан навколишнього природного середовища, надто низький рівень екологічної свідомості, необхідно розробити і запровадити концепцію формування екологічної культури громадян України. Це ж стосується й інших країн і народів. Бо тільки екологізація суспільної свідомості поряд з екологізацією виробництва і науки – шлях, який веде людство до опанування надскладною екологічною ситуацією. Сучасна екологічна політика вимагає принципово іншої структури свідомості громадян. Але остання не може виникнути спонтанно, її потрібно наполегливо і цілеспрямовано формувати, спираючись на нагромаджений досвід, кращі досягнення наукової думки і практики.

Значний внесок у розв'язання важливих проблем екологічної безпеки України можуть зробити *незалежні громадські організації, партії та рухи*, які виступають за збереження навколишнього середовища.

Сьогодні вже стає очевидним, що вирішення екологічних проблем не може бути прерогативою лише вчених, чиновників чи підприємців. Люди дедалі більше відчувають на собі негативні наслідки екологічно шкідливих виробництв, які забруднюють довкілля і підривають їхнє здоров'я. Розвиток освіти й поширення екологічної інформації, усвідомлення сучасних екологічних реалій дають нам змогу краще відчути екологічну небезпеку. Значення цього усвідомлення полягає в тому, що воно органічно пов'язане з розвитком екологічної активності, з масовим екологічним рухом, який спрямований на подолання екологічних небезпек і вирішення екологічних проблем як у локальних, так і в глобальних масштабах.

Екологічний рух у сучасних умовах відбиває новий рівень і характер соціальних суперечностей, викликаних швидкою ходою науково-технічного прогресу. Цивілізація неухильно рухається до глобальної екологічної катастрофи. Основні чинники цього процесу добре відомі: забруднення повітря,

грунтів, прісних водойм, опустелювання, накопичення в атмосфері газів, які викликають парниковий ефект, кислотні дощі, порушення озонового екрану, що убезпечує від космічної радіації, та інше. Примітним є те, що всі ці зміни викликані самою людиною. Їх першопричина в науковій, технічній та промисловій революціях, які сприяють нашому безперервному, нестримному «прогресу». Цілком очевидно: якщо процес виробництва матеріальних благ і далі матиме такий неконтрольований і необмежений характер, то він може зруйнувати не тільки штучні системи, створені людиною, а й порушити природні цикли та взаємозв'язки. Постало питання про пошуки принципово нового, гармонійного поєднання людської діяльності та навколишнього середовища, про утвердження нових відносин між природою та суспільством. Саме тому формування екологічної культури виступає як важлива закономірність сучасного етапу розвитку суспільства в плані вирішення поставлених питань, а екологічний рух є одним з найвпливовіших напрямків формування екологічної свідомості.

Екологічний рух бере свій початок ще з 50-х років, коли вчені дедалі настійливіше стали звертати увагу громадськості на якісне погіршення продуктів харчування, на небезпечні наслідки швидкого накопичення відходів і т. ін. Перші екологічні акції, що проводилися окремими ентузіастами (збирання і знищення сміття, банок) не мали якогось політичного заряду. Проте давали змогу досягати хай невеликих, але досить відчутних результатів, що сприяли зародженню екологічної свідомості людей.

Вибухове розширення екологічного руху відбувається в 60-70-ті роки ХХ ст. З'являється ряд політико-філософських досліджень, автори яких відстоювали необхідність перебудови сучасного суспільства в екологічне і шукали шляхи поєднання екологічних цінностей з демократизацією суспільних відносин, прагнули встановлення такого порядку, коли суспільство і економіка гармонічно вливалися б у взаємозв'язки природи. До таких слід віднести праці Е. Фрома, К. Алорі, А. Горця, К. Траубе, Ф. Вестера, Е. Шумахера, В.Хозенклевера та ін. Отже, *розпочався процес формування екологічної філософії як комплексу соціально-філософських досліджень взаємодії суспільства і природи – теоретичної основи ідеології екологічного руху.*

У 80-ті роки екологічний рух зміцнюється організаційно, його виступи стають більш цілеспрямованими і ефектними в національних і регіональних межах. На базі цього руху до середини 80-х років склалися і розгорнули свою діяльність національні організації – партії «зелених» – у ФРН, Англії, Ірландії, Нідерландах, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Франції, Італії, Іспанії, Австрії, Швейцарії, Швеції і Греції.

Під натиском екологічного руху, демократичних сил вдосконалюється правове регулювання охорони навколишнього середовища, завдяки чому вдається певною мірою уникнути надмірного загострення екологічної кризи. Однак у цілому адміністративна практика і досі відстає від декларованих законодавцями намірів

Світоглядною основою партії «зелених» можна вважати постматеріалізм. Характерною рисою цього світогляду є визнання абсолютної переваги нематеріальних цінностей (свобода, самовиявлення, мир) перед матеріальними (капітал, кар'єра, майно). *Нова ідеологія партії «зелених» обґрунтовує альтернативний стиль життя: менше уваги матеріальним благам – більше індивідуалізму, самоорганізації і самовизначенню.* Вони вважають причиною багатьох соціальних проблем, зокрема екологічних, те, що будь-який тип економіки, незалежно від того, називається він капіталізмом, соціалізмом, лібералізмом – приводиться в рух споживанням. Розширюючи сферу свого впливу, споживацька економіка буквально пожирає нашу планету, віддаючи найбільшу фінансову перевагу людям, які діють за схемою циклу: «споживання – виробництво – споживання».

Розвиток екологічного руху привів до створення на Україні екологічних організацій за типом «зелених» на Заході. Це: Українська екологічна організація «Зелений світ», Екологічний союз «Врятування від Чорнобиля», Національний екологічний центр України «Довкілля», Асоціація «Еколоміст», які поставили собі за мету вироблення позитивних рішень щодо розвинутих країн, забезпечення екологічної безпеки, формування в населення екологічного світогляду, організацію контролю за станом навколишнього середовища і дотриманням природоохоронного законодавства. Однак з програм і статутів цих організацій не зовсім зрозуміло, як вони будуть співробітничати з органами місцевої і державної влади, громадськими природоохоронними організаціями. Наявна також розрізненість різних структур екологічного руху, що знижує ефективність їх діяльності.

Серед усіх екологічних організацій і рухів України, насамперед, слід виділити першу національну, справді не урядову екологічну асоціацію «Зелений світ», яка була зареєстрована наприкінці 1987 року завдяки активній підтримці Спілки письменників України і, зокрема,

О. Гончара, який очолював на той час Український комітет захисту миру. Основна ідея створення цієї асоціації – союз емоцій і розуму, палких патріотичних почуттів і холодних раціональних знань, союз робітників, хліборобів, технічної, наукової і творчої інтелігенції в ім'я порятунку життя на Землі.

«Зелений світ» швидко став значною силою. Такі акції, як демонстрації, пікетування, спрямовані проти небезпечних для природи і здоров'я людей промислових і особливо атомних об'єктів, були досить масовими і впливовими. Багато кандидатів до парламенту зверталися за «благословенням» до «зелених», обіцяючи в разі обрання бути екологічними до «мозку кісток» (правда, переважна більшість везунчиків забула про ці обіцянки відразу ж після обрання депутатами).

Саме на підґрунті «Зеленого світу» і виникла *Партія Зелених України*, яка зробила немало у свій час як для охорони довкілля, так і для розвою української державності. Проте «створення партії, – як вважає О.Стегній, – не синхронізувалося з чітким визначенням принципів розмеження сфер діяльності ПЗУ і УЕА «Зелений світ», що пізніше викликало низку організаційних проблем».

Слід зауважити, що «Зелений світ», Партія Зелених України і більшість екологічних груп та об'єднань тяжіють до політичних угруповань демократичного спрямування. Зі свого боку, групи і рухи, що ведуть політичну діяльність, конкурують між собою за вплив на «зелених», які в будь-якому регіоні мають досить широкий актив і масову опору серед співчуваючих. Природно, в разі прийняття останніми тих чи інших політичних настанов, відбувається і розширення соціальної бази політичного руху.

Серед *основних напрямків діяльності «зелених»* можна виокремити такі: 1) науково-практична екологія (власне екологія, екологічний моніторинг, екологічне виробництво та ін.); 2) природоохоронна активність (боротьба з браконьерством і конкретними забруднювачами навколишнього середовища, проведення екологічних суботників та ін.); 3) прямі дії протесту (пікетування, голодовки, блокади та ін.); 4) політична й ідеологічна діяльність (робота в органах влади різних рівнів, розробка концепцій альтернативного суспільства, пропаганда й інформування населення та ін.). Чітких меж, що ділять ці напрямки, зрозуміло, нема, і кожен з них виявляється в найрізноманітніших формах.

«Золотим віком» неурядових екологічних організацій і рухів можна вважати 1988–1991 роки. Саме в цей час «зелені» чинили найпотужніший тиск на уряд і парламент з метою запровадження мораторію на спорудження нових атомних об'єктів і призупинення шкідливих підприємств. Чого варта тільки одна акція «День Землі – 1991», коли тільки в Києві на екологічну демонстрацію вийшло до 100 тис. людей.

Чимало неурядових організацій, що виникли як частини «Зеленого світу», стали впливовими і незалежними. Це такі добре організовані організації, як «Всеукраїнська спілка врятування від Чорнобилів», «Комітет порятунку Дніпра та малих рік», місцеві організації «Зеленого світу». З'явилася і так звана «нова хвиля» українських громадських екологічних об'єднань. Типові зразки подібних організацій: «Мама – 86» (екологічна організація матерів, яка має офіційно ліцензовану Міністерством охорони здоров'я України лабораторію для дослідження здоров'я дітей), «Дитина і довкілля» (організація, що розробляє проблеми неформальної освіти молодих школярів), «Діти просто неба» (об'єднання постійно діючої конференції ековихователів юного покоління шкільного віку в таборах), «Еко-право» (мережа еколого-правових організацій Львова, Києва, Харкова, що здійснюють діяльність у сфері застосування юридичних норм стосовно довкілля), Українська екологічна ліга «Зелене досє» (школа юних екологів-журналістів).

Однією з найвпливовіших екологічних організацій України є безумовно «Грінпіс-Україна», яка була заснована як національне відділення всесвітньо відомого «Грінпіс Інтернешнл». Професіоналізм її працівників досить високий. Вони проводять постійні кампанії з антиядерної проблематики, імпорту шкідливих речовин, захисту водних ресурсів, енергозбереження та альтернативної енергетики, екологічно безпечних технологій і екологічної освіти.

Слід згадати і про Національний Екологічний Центр, заснований у 1991 р. групою відомих учених, для яких охорона довкілля не хобі, а професія.

Провідну позицію серед неурядових екологічних організацій займає *Всеукраїнська екологічна ліга*, яка була заснована у 1997 р. і єдина з громадських організацій що має практично всі обласні і районні осередки в усіх регіонах України.

Правовий статус громадських екологічних об'єднань визначається Законом України «Про об'єднання громадян», прийнятим 16 червня 1992 року. Відповідні положення, що визначають правовий статус та діяльність громадських організацій, містяться і в інших законах. Зокрема, в Законі про охорону атмосферного повітря, в лісовому та водному кодексах.

Загалом із шести тисяч громадських організацій України 470 спрямовують свої зусилля на захист рідної природи. Але, на жаль, *діяльність більшості з них характеризується низькою результативністю*, відсутністю вагомих результатів. Тільки лічені групи «зелених» зуміли виграти справи, наприклад, не дозволили знести сад, парк, призупинили будівництво шкідливого виробництва, чи зупинили вже працююче. Досить гострою для українських «зелених» є проблема фінансування і, в зв'язку з цим, їх залежності від держави та іноземних фондів (34% екологічних організацій взагалі не фінансуються). Нерідко це призводить до дріб'язкових чвар і серйозних зіткнень «на полі бою» за гранти. Останнє, по суті, визначає цілі і пріоритети функціонування значної кількості організацій зелених [2, с. 245-272].

Проте в цілому екологічні рухи звертаються до проблем, що мають життєво важливе значення для всіх народів планети. Навіть при деяких вадах своїх ідеологічних позицій вони несуть великий заряд позитивних поглядів, сподівань і дій, які людство може використовувати в інтересах миру і соціального прогресу, реалізації демократичної альтернативи вирішення глобальних екологічних проблем [8, с. 251-362].

Засоби масової інформації. Отримання достовірної екологічної інформації є невід'ємним правом кожного члена суспільства. В умовах демократизації обов'язковим елементом виховання найширшого загалу громадян є повна і достовірна інформація про стан навколишнього середовища, проведення природоохоронних заходів [9].

На превеликий жаль, доводиться констатувати, що населення України здебільшого отримує неповну, неточну, науково не обґрунтовану інформацію про стан довкілля, окремих природних об'єктів, розвиток промисловості, використання хімічних препаратів у сільському господарстві, меліорацію, аварії чи катастрофи, які становлять небезпеку для людини та середовища. Трапляються випадки приховування інформації (наприклад, аварія на ЧАЕС), її замовчування або викривлення.

Важливим чинником підвищення екологічної культури суспільства та оптимізації природоохоронної справи держави є повна і достовірна екологічна інформація. Державну систему екологічного інформування в Україні забезпечує Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Оперативне інформування громадян з різних питань екології, охорони природи здійснюють засоби масової інформації через випуски інформаційних служб УТ та УР. Україні бракує спеціалізованих екологічних видань, існуючі ж відзначаються низьким професійним рівнем.

Екологічна інформація може забезпечувати різний ступінь екологічних знань, різну їхню глибину, ґрунтовність залежно від індивідуально-психологічних особливостей, віку, життєвого досвіду, фаху, соціальної та моральної позиції індивіда. Необ'єктивні знання призводять до формування та розвитку викривленої екологічної свідомості.

Засоби масової інформації також зробили свій внесок у процес насадження міфологічної екологічної свідомості в широких верствах населення. В інтерпретації екологічної ситуації і шляхів її поліпшення тенденційно порушувались проблеми на зразок екологічної "гармонії" людини й навколишнього середовища, питання морального виховання "екологічно культурної особистості" й т.ін. Як свідчать соціологічні дослідження, засоби масової інформації формували екологічні погляди трьох типів: глобально-екологічні, правові та естетичні. Представники першого типу вбачають мету екологічної діяльності в усвідомленні загальногуманістичних завдань у збереженні життя на нашій планеті, збереженні спадщини минулого, а спроби вирішення екологічних проблем пов'язують із розширенням екологічного співробітництва, підтриманням діяльності міжнародних організацій, що здійснюють контроль за забрудненням природи. Люди, які належать до другого типу, вважають, що екологічні проблеми виникають через недосконалість законодавства, недостатню суворість покарання за порушення законів про охорону природи, тому вирішення екологічних проблем співвідносять з прийняттям нових законів, з контролем за їх неухильним дотриманням. І, нарешті, треті – прихильники естетичних поглядів – поєднують вирішення екологічних проблем із збереженням краси природи, із вихованням естетичних почуттів любові до неї.

Висновки. Дослідження сучасних соціологів і психологів переконливо свідчать, що «однією з причин глобальної екологічної кризи є зростання в другій половині ХХ ст. кризи людського духу: сплеск колективного егоїзму, нігілізму, локальних і регіональних збурень у суспільствах, планетарна епідемія аморальності, злочинності, алкоголізму, наркоманії і проституції, тотальної легковажності, бездумності й жадоби швидкої наживи, індивідуальна деградація в різних її проявах, зниження культурного й духовного рівня, ріст корупції, людської некомпетентності й непрофесійності при вирішенні національних і міжнародних питань тощо» [1, с. 31].

Екологічна культура передбачає наявність у людини певних знань і переконань, а також практичних дій, які узгоджуються з вимогою дбайливого ставлення до природи. Основи соціоекологічної культури закладаються з раннього віку, і від того наскільки міцними будуть сформовані складові фундаменту соціоекологічних знань, любові до природи, залежить подальше ставлення громадян до навколишнього середовища, рівень їх свідомості і культури.

Екологічна освіта повинна здійснюватись у нерозривному зв'язку з тими чи іншими видами діяльності людини. Різні види діяльності виконують різні функції в екологічній освіті і доповнюють один одного. Так, навчальна діяльність сприяє засвоєнню теорії взаємодії суспільства і природи, оволодінню вміннями оцінки стану природи і передбачення наслідків людської діяльності. Гра, наприклад, формує досвід прийняття екологічно доцільних рішень і розвиває розуміння ставлення до природи людей різних професій. Суспільно корисна трудова діяльність сприяє набуттю досвіду догляду за природними об'єктами, формує реальний внесок у вивчення й охорону місцевих екосистем, пропагує екологічні ідеї.

Засоби масової інформації не торкалися глибинних аспектів передкризової екологічної обстановки, її економічної бази. Як результат такого підходу – певний стан екологічної свідомості широких верств населення, зокрема, слабка їх поінформованість і організованість. Адже екологічна свідомість виявляється не тільки в різноманітних судженнях, зауваженнях з приводу екологічної ситуації. Є такі фундаментальні пласти свідомості, які найбільш чітко визначають ставлення до проблем екології. Це насамперед: 1) бачення причин ускладнення екологічної ситуації; 2) розуміння мети екологічної політики; 3) оцінка важливості заходів стосовно поліпшення стану навколишнього середовища, ефективності всієї системи природокористування.

Саме в цьому відношенні екологічна свідомість характеризується як недостатньо глибока. Люди мають здебільшого поверхове уявлення про суспільний механізм природокористування і шляхи вирішення соціальних, зокрема екологічних проблем, тісно пов'язаних з розвитком науки, технології, виробництва. Такий стан екологічної свідомості населення був можливий в умовах монополії вузької соціальної групи, правлячої партії і уряду на визначення мети і завдань екологічної політики. Лише розвиток демократії і політичного плюралізму дає шанси та надії екологічному рухові в цьому плані.

Бібліографічний список:

1. Білявський Г.О., Фурдуй Р. С. Основи екологічних знань. Київ: Либідь., 1995. 228 с.
2. Хилько М.І. Екологізація політики / Монографія. Київ: Вадекс, 2014. 344 с.
3. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Курс лекцій. Київ: МАУП, 1997. 168 с
4. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. Навч. посібник. Видання друге. Київ: «МП Леся», 2009. 364 с.
5. Цицерон Марк Тулій. Тускуланские беседы. Избр. соч. Москва: Худ. лит-ра, 1975. 456 с.
6. Киселев Н.Н. Мировоззрение и экология. Київ: Наукова думка, 1990. 215 с.
7. Історія філософії. Словник / За заг. ред.В. І. Ярошевича. Київ: Знання України, 2005. 1200 с.
8. Стегній О.Г. Соціологічне прочитання природи: посібник. Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2012. 436 с.
9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля / Упорядник: Тимочко Т.В.. Ніжин.: ТОВ Вид. «Аспект-Поліграф», 2007. 34 с.

References:

1. Bilyavskiy, G.O. & Fupduy R.S.(1995). Fundamentals of ecological knowledge. Kyiv: Lybid, 228 p.
2. Khilko, M.I. (2014). Environmentalization of politics/ Monograph. Kyiv: Vadex, 344 p.
3. Saltovsky, O.I. (1997). Basics of social ecology: Course of lectures. Kyiv: MAUP, 168 p.
4. Krysachenko, V.S. (2009). Ecological culture: theory and practice. Education manual. Second edition. Kyiv: «MP Lesya», 364 p.
5. Cicero Marcus Tullius. (1975). Tusculan talks. Favorites Op. Moscow: Khud. lit-ra, 456 p.
6. Kiselev, N.N. (1990). Worldview and ecology. Kyiv: Naukova dumka, 215 p.
7. History of philosophy. Dictionary (2005). / In general ed. V. I. Yaroshevets. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 1200 p.
8. Stegnii, O.H. (2012). Sociological reading of nature: a guide. Kyiv: LLC «Center for Environmental Education and Information», 436 p.
9. Convention on access to information, public participation in the decision-making process and access to justice on issues related to the environment (2007) / Compiler: Tymochko T.V.. Nizhyn.: LLC Ed. "Aspect-Polygraph", 34 p.

Khylko M. I., Saltovsky O. I. Humanitarian aspects of the ecological crisis in Ukraine

The article is devoted to the analysis of some humanitarian permanent ecological crisis. It has been established that the environmental crisis is the result of the action of many factors. These are the unregulated population growth, the incompetence of the relevant services, the consumerist approach to nature, the environmentally destructive type of industrial development, etc. It is precisely this circumstance that is sought to be taken into account when implementing such strategic environmental initiatives as the adoption of environmental legislation and the signing of a number of new international agreements, a change in the very "vector" of economic development, the creation and spread of environmentally acceptable technologies, stabilization of the world population, etc. And that's right. But if you look at the problem more deeply, it will turn out that there is another and, perhaps, the most significant reason for the ecological crisis – the global decline of spirituality and morality, the low level of environmental education and upbringing, in general, the ecological culture of the vast majority of the planet's inhabitants.

It has been defined that optimization of society interaction with natural environment depends from the level of ecological culture of citizens. In this context, the existing definitions of "ecological culture" are analyzed, and its actual interpretation is given. Such components of ecological culture as ecological education, ecological upbringing, and ecological activities are singled out and analyzed. Based on the results of own sociological research, the level of maturity of each of the segments of ecological culture has been demonstrated.

It is noted that the level of ecological culture of citizens determines a kind of "code of conduct", which is the basis of environmental activities. This is a set of knowledge, norms, stereotypes and "rules of behavior" of a person in the natural world around him. It is substantiated that environmental activity is a key element of obtaining environmental education and the formation of environmental beliefs. The role of public environmental movements and objective information in the formation of a mature ecological culture of citizens is indicated.

Keywords: *humanitarian factor, ecological culture, ecological education, environmental beliefs, ecological, "green movement", ecological information.*